

Donostiako eta inguruko lurraldearen antolamendua Goi Erdi Aroan: Bilakaeraren ikuspegi panoramikoa

Iosu ETXEZARRAGA ORTUONDO

Ikerlari independentea

Aurkibidea

I. SARRERA. II. GIPUZKOAKO KOSTALDEAREN POPULATZEA
ERROMATARREN GARAIAN ETA ERDI AROAN. III. DONOSTIAKO
LURRALDEAREN ANTOLAMENDUA FORUA IDATZI AURREKO
GARAIAN. IV. DONOSTIA HERNANIKO BAILARAN. V. BIZITA-
SUN EKONOMIKOAREN FROGAK KANTAURIKO EKIALDEKO
EREMUAN. VI. ONDORIOAK. VII. BIBLIOGRAFIA.

I. SARRERA

Hainbat hamarkadatan, Gipuzkoan Erdi Aroaren hasiera nolakoa izan zen argitzeko ikerketa zientifikoak zailtasunak izan ditu ez zegoelako behar adina dokumentu-iturri eta behar bezain aberatsak eta, horren ondorioz, ez direlako sortu eztabaida historiografikoaren bitartez aurrera egitea bultzatuko duten irakurketak. Aurreko mendeko 80ko hamarkadan ahalegin handia egin zen gure lurraldeak Antzinate (aro hori hobeto ezagutzen hasiak ginen¹) Behe Erdi Aroa bitarte izandako bilakaera azalduko zuen kontakizuna harilkatzeko, eta esfortzu horren emaitza frankismoaren ondoko berrikuntza historiografikoaren testuinguruan gauzatu zen J. A. García de Cortázar egileari eta «espazioaren antolaketa sozialaren» teoriari esker. Gipuzkoako lurraldeari dagokionez, korronte horren adierazgarri nagusia Elena Barrena Osoro irakaslea da; Barrenak zera lortu zuen, eskura zuen informazio guztiz urria Cortázarrek Iberiar penintsularen iparraldeko gizarte feudalaren jatorriari buruz egindako eskemaren barruan txertatzea².

¹ Euskal Herriko Antzinateari buruzko ikerketen aurrerapausoen berri ematen duen zedarrri historiografiko nagusia Milagro Esteban Delgadoren doktorego-tesia da: ESTEBAN DELGADO, M., *El país Vasco Atlántico en época romana*. Donostia: Deustuko Unibertsitatea, 1990.

² BARRENA OSORO, E., *La formación histórica de Gipuzkoa*. Donostia: Deustuko Unibertsitatea, 1989.

Ia bi hamarkadatan, diskurtso hori izan zen interpretazio-esparru bakarra, eta ez zen ezbaian jartzen ez akademian, ezta Historiaren arloko profesionalen aldetik ere.

Iragan mendeko 90eko hamarkadaren amaieran Erdi Aroko arkeologia garatzen hasiz geroztik, datu berriak azaltzen hasi ziren eta beste diskurtso bat sortu ahal izan zen³; hartara, agerian geratu ziren indarrean zegoen diskurtso historiografikoaren eta kultura materialaren arteko desadostasunak. Gainera, georagoko dokumentazioaren bitartez egindako beste azterlan batzuei esker, jakin ahal izan dugu Gipuzkoako Erdi Aroko gizartearen oinarri ekonomikoek, E. Barreren lanean deskribatzen zen moduan⁴, ez zutela tokirik haiek gero izango zuten⁵. Zehazki, abeltzaintza kudeatzeko sistemari buruz ari naiz; teoriarik, abeltzaintza zen Goi Erdi Aroko gizartearen produkzio-jarduera nagusia, eta populatze mota baldintzatzerainoko indarra omen zuen: lehenengoa transhumantea eta bigarrena ibiltaria. Ikerketa arkeologikoei gero eta informazio gehiago eskaintzen dutenez, hain urria zen dokumentuen bilduma osatzen hasteko modua izan dugu, eta aurreko historiografiak planteatzen zuenaren oso bestelako panorama agertzen ari da.

Lan honen bitartez, interpretazio-proposamen berria aurkeztu nahi dugu, ikerketari esker gaur egun eskura dauden datuetan oinarrituta. Testuaren ardatzak populatze-sarea eta lurraldearen antolamendua dira, batik bat; izan ere, alderdi geopolitikoak eta gizarte- nahiz botere-harremanak beste autore batzuen ekarpenetan aztertuko dira. Azkenik, lurraldearen egitura politiko-juridikoaren eraldaketan eragina izan zezaketela uste dugun zenbait aldaketa-faktore ekonomiko ere aztertuko ditugu. Oro har, azaleko azterketa baino ez dugu egingo hemen, azterlan monografikoak egiteko moduko gaiak diren arren; lan hori egiteke dago oraindik. Balio beza ekarpen honek etorkizuneko ikerketetarako ildo nagusiak proposatzeko.

³ Diziiplina arkeologikoak Gipuzkoan eman dituen aurkikuntza garrantzitsuenen sintesia kontsulta daiteke hemen: MORAZA, A., SARASOLA N., *Arkeologia 0.5. Arqueología medieval en Gipuzkoa*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia, 2011. Goi Erdi Aroko arrasto horien irakurketaren interpretazio handiagoa egiten da honako hauetan: SARASOLA ETXEGOIEN, N., El poblamiento medieval de Gipuzkoa. Revisión crítica del registro arqueológico, *Munibe Antropologia-Arkeologia*, 61 (2010), 339-393 or.

⁴ ARAGÓN RUANO, Á., *La ganadería guipuzcoana en el Antiguo Régimen*. Bilbo: Euskal Herriko Unibertsitatea, 2009.

⁵ ALBERDI LONBIDE, X., PÉREZ CENTENO, J.M., DEL BARRIO BAZAKO, L., Yacimiento de Mukitar y prospecciones en los alrededores, *Arkeoikuska*, 2010 (2011), pp. 427-428; ALBERDI LONBIDE, X., Yacimiento de Mukitar, *Arkeoikuska*, 2011 (2012), pp. 367-368; ALBERDI LONBIDE, X., Yacimiento de Mukitar, *Arkeoikuska*, 2012 (2013), pp. 303-305; ALBERDI LONBIDE, X., Yacimiento de Mukitar, *Arkeoikuska*, 2013 (2014), pp. 315-316.

II. GIPUZKOAKO KOSTALDEAREN POPULATZEA ERROMATARRAREN GARAIAZ ETXERDI AROAN

Arkeologia emaitza handiak ematen ari da eta, diziplina horri esker, Gipuzkoako Historia berreraikitzekeo ekarpen handienetakoa jaso duen aro bat, hain justu, Antzinateko mendeak dira. Hogeita hamar urteko ikerketen ondorioz, aztarnategien mapa nahikoa aberatsa sortu da Kantauriko kostaren ekialdeko muturrean eta, aztarna horiei esker, aro-aldaketarekin batera gure lurraldearen populatzean izandako bilakaera berreraikitzen has gaitezke.

Lehenengo milurtekoaren hasieran dokumentatuta dauden hainbat giza kokagune lehendik populatuta zeuden tokietan kokatu ziren, hala nola Getarian⁶ edo Zarautzen⁷; beste zenbait kasutan, badirudi ordura arte inor bizi ez zen tokietan ezarri zirela giza kokaguneak. Hori gertatu zen, antza, Donostian edo Irun-Oiasso hiri erromatarrean. Baieztapen horren oinarria zera da, ez dagoela Burdin Aroari lotutako ebidentziarik puntu horietan, baina ezin dugu baztertu etorkizunean agertzeko aukerarik. Zentzu horretan, oso interesgarria iruditzen zaigu Donostian erromatarren garaian zegoen giza kokagunearen kokapena, Urgull mendiaren oinetan baitzegoen, eta muino hori oso egokia izan zitekeen kostaldeko kastro bat kokatzeko.

Nolanahi ere, ikerketa egun dagoen egoeran, esku artean dauden hipotesiek diote Donostia inguruko populatzearen ereduak aldaketarako joera izan zutela ingurunea Inperioan txertatzearekin batera. Azken hamarkadan, Burdin Aroko azken urteetako arrastoak aurkitu dira Jaizkibel mendiko herrixka harreritua dirudien batean: Mukitar (Lezo)⁷ –herrixka horrek ez zuen okupaziorik izan gerora–; edo Astigarragako Santiagomendiko giza kokagunean⁸, gure Aroaren hasiera inguruan bertan behera utzia; bi adibide horiek Kontxako Badiaren inguruko edo gertuko populatzean aldaketa-prozesu bat gertatu zela adieraziko lukete. Kasu horretan, tonboloan Burdin Aroko arrastorik agertu ez denez, populazioa kokagune perimetral horietatik etorri zela pentsatu izan da. Azken batean, Donostiako kokagunea sortzearen helburua kostaldeko kabotajeko bidea indartzea izan zitekeen, eta, bide batez, itsas ibilbide horren testuinguruan sortutako dinamika ekonomiko berriak baliatzeko modua ere bai. Kantauri itsasoko

⁶ ALBERDI LONBIDE, X., ARAGÓN RUANO, Á., PÉREZ CENTENO, J. M., Quince años de investigaciones histórico-arqueológicas en torno a Getaria, *Munibe*, 57-2 (2005-2006), 435-451 or.

⁷ IBÁÑEZ ETXEBERRIA, A. (arg.): *Santa María la Real de Zarautz (País Vasco). Continuidad y discontinuidad en la ocupación de la costa vasca entre los siglos V a.C. y XIV d.C.*, Munibe 27 gehigarria, Donostia: Aranzadi Zientzia Elkarte, 2009.

⁸ IZQUIERDO MARCULETA, M. T., El poblamiento de la Edad del Hierro en el entorno de Santiagomendi (Astigarraga, Gipuzkoa), *Kobie (Anejos seriea)* 6. zk. (1. lib.) (2004), 297-304 or.

kostaldeko txoko honek garrantzia izan zuen erromatarren merkataritza-ibilbi-deetan, eta Oiasso hiri erromatarren testuinguruan –egungo Hondarribia eta, batik bat, Irun– egin diren aurkikuntza garrantzitsuek frogatuko lukete garrantzi hori⁹.

Gerora, erromatarren behe-inperio garaian, nekazaritza- eta eskulangintza -produkzioarekin lotutako kokaleku berriak garatuko ziren aurreko etapan sortutako giza kokagune garrantzitsuenen inguruan¹⁰. Donostiaren kasuan, oraingoz ez dugu horrelako giza kokaguneren baten berririk izan, baina bai beste kasu batzuetan: gaur egun Getaria eta Zarautz dauden tokietan, K.O. I. mendetik zeuden populazio-guneen inguruan. Garai historiko horretan espazio eta baliabide berrien ustiapenaren adibide dira Zumaiako Urteaga Zahar aztarnategia (okupazio protohistorikoa du, baina goi-inperiokoa) edo Urezberoetako Kanposantu Zaharra, Aian¹¹. Donostiaren inguruan baina Oria ibaiaren bailara menderatzen duen puntu batean kokatuta dago Usurbilgo Irigain aztarnategia¹². Oraingoz ez dakigu zehatz-mehatz aztarnategia nolakoa izango den, baina aurrekoen antzeko nekazaritza eta abeltzaintzako ustiapenerako enklabea izan zela pentsa daiteke. Bestalde, Zarautzen dagoen Arbiun aztarnategiko indusketa-lanetan metalurgia -produkzioko tailer baten aztarnak agertu dira; lantegi horretan, burdina lantzen zuten, industriaurreko eran. Lezoko San Juan parrokiatik gertu dagoen toki batean ere kronologia horretako frogak aurkitu genituen, Lezo Haundiaren oinetxe edo leinu-etxea izandakoaren hondakinen artean, baina oso egoera txarrean zeuden eta ezinezkoa da orubearen historia berreraikitzea¹³.

IV. mendetik aurrera, zenbait kokagune abandonatu egin zituzten, hala nola Urteaga Zahar, Urezberoetako Kanposantu Zaharra, Iria edo Arbiun. Aitzitik, gure aroaren hasieran edo aurreko garai batean errotuta zeuden giza kokaguneek –Getaria eta Zarautz, kasu– populatuta jarraitu dute gaur egunera arte¹⁴.

⁹ Egindako aurkikuntzen deskribapen zabala aurki daiteke hemen: URTEAGA, M., ARCE, J., *Arkeologia 0.4, Arqueología romana en Gipuzkoa*, Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia, 2011.

¹⁰ Oraingoz, Gipuzkoako lurraldean, aldaketa horiek Urola Kosta eskualdean baino ez dira identifikatu, baina Inperioaren eremu atlantikoko dinamika orokorraren barruan sartzen dira (ESTEBAN DELGADO, Milagros, Arbiun. Taller metalúrgico en el enclave romano de la gran bahía de Getaria, *Kobie (Anejos seriea)*, 13 (2014), 93-110 or.

¹¹ ESTEBAN, M., Arbiun, *op. cit.*, 104-106 or.

¹² CEBERIO RODRÍGUEZ, M., Primeros testimonios de época antigua en el tramo final del valle del Oria: el yacimiento de Irigain (Usurbil, Gipuzkoa), *Munibe (Antropología-Arkeología)*, 61 (2010), 243-259 or.

¹³ BUCES CABELLO, J., Plaza Lezoaundi, *Arkeoikuska*, 10 (2011) 375-376 or.

¹⁴ Zarautzen kasurako, ikus IBÁÑEZ ETXEBERRIA, A. (arg.): *Santa María la Real de Zarautz (País Vasco). Continuidad y discontinuidad en la ocupación de la costa vasca entre los siglos V a.C. y XIV d.C.*, Munibe 27 gehigarria, Donostia: Aranzadi Zientzia Elkartea, 2009.

Jarraitutasun hori, aldaketa-testuinguru batean kokatzen den arren, ez zen salbuespen izan Erromako Inperioa osatzen zuten gainerako lurraldeei zegokienez; izan ere, aurreko egitura handiaren ordeztutako erakunde politiko berrietan antolatzen hasiak baitziren¹⁵. Horrela, bada, toki horietan giza presentzia jarraitua izateak eta biztanle horien kultura materialaren ebidentziek zera adieraziko luke, merkataritza-arloko ibilbide eta harremanek mende batez edo mende eta erdiz, gutxienez, iraun zutela Bizkaiko golkoaren barruan, kostaldearen eta Ebro bailararen artean,¹⁶ baita Atlantikoaren eta Mediterraneoeko ekialdearen artean ere¹⁷.

Hortaz, dokumentuetako erreferentziak edo, hobeto esanda, erreferentzia horien ezak Antzinatearen eta Erdi Aroaren arteko hausturaren diskurtsoa sustatu bazuen, Arkeologiari esker etenaldi hori leuntzen ari da, eta Antzinate Berantiarra esaten zaion etapan gertatu ziren aldaketak eta iraunkortasunak haztatzen has gaitezke.

Tamalez, Donostiako tonboloaren enklabeko aztarna zaharrenak aurkitu diren tokian esku-hartze arkeologiko gutxi egin dira, eta ezin izan dugu dokumentatu Antzinatearen eta Goi Erdi Aroaren arteko garaien bateko ebidentziarik. Donostiako hiribildua izango zen tokian aurkitutako Erdi Aroko ebidentzia goiztiarrenak ez dira X. mendea baino lehenagokoak¹⁸. Dena dela, lehen ere esan dugunez, baliteke orain arte egindako esku-hartze urriengatik izatea hori eta, etorkizuneko ikerketen bitartez, testuinguru berriak agertzea; hain zuzen ere, Santa Teresa komentuari inguruko lurretako kokalekua bertan behera utzi zen unetik Koruko Andre Mariaren basilikako Goi Erdi Aroko nekropoli perimetralari zegozkiola uste den hilobien garaira bitarteko data ezar dakiekeen testuinguruak.

¹⁵ Antzinate Berantiarreko testuinguru europarrari dagokionez, ikus WICKHAM, J., *Una historia nueva de la Alta Edad Media. Europa y el mundo mediterráneo, 400-800*, Bartzelona: Crítica, 2008.

¹⁶ ESTEBAN DELGADO, M., La vía marítima en época antigua, agente de transformación en las tierras costeras entre Oïasso y el Divae, *Itsas Memoria*, 4 (2003), 35. eta 38. or.; ESTEBAN DELGADO, M., IZQUIERDO MARCULETA, M. T., MARTÍNEZ SALCEDO, A. eta PÉREZ CENTENO, J. M., La difusión de la terra sigillata hispánica tardía (TSHT) y otras cerámicas finas en el Cantábrico oriental, *Ex Officina Hispana*, 1 (2012), 139-160 or.; ESTEBAN DELGADO, M., IZQUIERDO MARCULETA, M. T., MARTÍNEZ SALCEDO, A., La cerámica de época romana en el País Vasco atlántico: Redes comerciales y consumo, *Ex Officina Hispana*, 2, T.I. (2014), 193-210 or.; AZKARATE GARAI-OLAUN, A., SOLAUN BUSTINZA, J. L., La cerámica altomedieval en el País Vasco (siglos V-X d.C.): producciones, modelos productivos y patrones de consumo. VIGIL-ESCALERA GUIRADO, A., QUIRÓS CASTILLO, J. A. (dir.), *La cerámica de la Alta Edad Media en el cuadrante noroeste de la Península Ibérica (siglos V-X). Sistemas de producción, mecanismos de distribución y patrones de consumo*, Euskal Herriko Unibertsitatea, 2016, 193-228 or.

¹⁷ BENITO, A. M., Cerámicas del yacimiento submarino del Cabo de Híguier (Hondarribia), *Munibe*, 40 (1988), 123-163 or.

¹⁸ GEREÑU URZELAI, M., Las excavaciones arqueológicas de Santa Teresa y La Brecha. UNSAIN AZPIROZ, J. M. (arg.), *San Sebastián, ciudad Marítima*, Donostia: Untzi Museoa., 2008, 163-173 or.

Baina bada ukatu ezinezko ebidentzia bat: Goi Inperioaren garaian Gipuzkoako kostaldean jada finkatuta zeuden giza kokaguneak forua jasotzen lehenengoak izan ziren¹⁹; denboran iraun izanaren sintomatzat eta gizartearen eta politikaren arloko antolamendua errotuta egotearen seinaleztat interpreta daiteke hori. Ziurrenik, giza kokagune horiek arrakasta izan zuten kostaldeko kabotaje-bideetan estrategikoki kokatuta zeudelako eta lurreko eta itsasoko bideek bat egiten zuten nodoak zirelako. Bestela esateko, kokagune horiek denboran irautearen arrazoia kokagune bakoitzak eskaintzen zituen aukera ekonomikoak zirela pentsa dezakegu, garai latzetan biziraun ahal izan zutelako eta nazioarteko merkataritza-dinamikak biziberritu zirenean goraldia izan zutelako.

Edonola ere, atal honetan guri interesatzen zaiguna zera da, populatzeak Donostian ere iraun izana adierazten duten frogak aurkitzea. Gaur egun, ezin dugu baieztapen biribilik egin baina, esan dugunez, Urola Kosta eskualdearen kasuan hautemandako errealtatea ez zen Donostiaren errealtatearen oso bestelakoa izango, segur aski. Donostiako Andre Mariaren elizaren inguruan aurkitutako hilobiak antzinako tenpluaren orubetik urruneko eremu batean kokatzen zirela aipatu behar dugu, tenplu zaharrak egungo eraikinak baino azalera txikiagoa okupatuko zuen eta. Beraz, ziurrenik, giza arrasto horiek geroago okupatutako nekropoli batekoak izango ziren.

Nolanahi ere, kontuan izan behar dugu aipatzen ari garen herri-izenek gaur egungo errealtateak gogorarazten dizkigutela eta errealtate horiek antzinakoekiko oso bestelakoak direla antolamendu politikoari eta lurralde-antolamenduari dagokienez; izan ere, gaurko errealtateak bilakaera historiko luze baten ondorio dira. Zentzu horretan, erromatarren behe-inperioko garaian giza kokagune aberatsenen inguruko ustiapen ekonomikorako enklabeak nolakoak ziren ezagutzen hasi gara Getariako, Zarauzko eta Zumaiako jurisdikzioen kasuan, baina oraindik erabat ezezaguna da Donostiari dagokionez. Erromatarren garaiko aztarna adierazgarri bakarrak Urgull mendiaren oinean kokatzen dira, hau da, Erdi Aroko hiribildua zegoen toki berean; aitzitik, Donostiako jurisdikzioaren gainerako tokietan ez da horrelako aurkikuntzarik egin, oraingoz. Eta hori arazo garrantzitsua da hiribildua eratu aurreko mendeetan landa-ingurunea nola eraldatu zen berreraikitzeke. Kontuan izan behar da gaur egun Donostiako udalerriak okupatzen duen lurralde-eremu zabala oso aldatuta dagoela hiriaren hazkundearengatik eta lurzoruaren urbanizazioarengatik.

Adibide paradigmatico bat Donostiako badian bertan aurki dezakegu: Ondarreta eta Kontxako hondartzak bereizten dituen Loretopeko penintsula eta

¹⁹ Mutriku salbuespentzat har daiteke (1208. urtea baino lehenagoko forua du), baina Donostiaren (1180), Getariaren (1200 baino lehen), Hondarribiaren (1203) eta Zarautzen (1237) kasuetan, horrela gertatu zen.

muino txikia. Goi Erdi Aroan eliza bat zegoen geografikoki puntu gailena den toki horretan, eta XIII. menderako honela zen ezaguna: «*monasterium Sancti Sebastiani ueteris*»²⁰. Funtsean, bi datuk adierazten dute antzinakoa zela: alde batetik, «zaharra» adjektiboak eta, bestetik, tonboloko giza kokaguneak tenplu horren deitura hartzea izentzat, hau da, San Sebastian. Tamalez, orubean ikerketa arkeologikoak egitea oso nekeza da, paraje horretan eraikinak bata bestearen atzetik eraikitzean erabat itxuraldatu zelako. Labur-labur, honela zerrendatu ditzakegu lan horiek. Lehenik, XVI. mendearen erdialdean Donostiako moja domingotarren komentua eraiki zen, jatorrizko tenpluari atxikita, eta, tropa karlistek hiria setiatu zutenean, 1836. urtean erre eta suntsitu egin zen²¹. Bigarrenik, XIX. mendearen bigarren herenean dorre militar bat eraiki zen²², eta gero eraitsi. Hirugarrenik, Antiguako parrokia berreraiki zuten azken Gerra Karlistaren ondoren²³. Azkenik, penintsularen bi aldeak komunikatzen dituen lurpeko pasabidea eraiki zen²⁴ eta, bukatzeko, 1893. urtean Miramar jauregia eraiki zen. Ezin dugu erabat baztertu aztarna esanguratsuren batek iraun ahal izateko aukera, testuingurua nahaspilatuta egon arren, baina egia esan behar badugu, Donostiako historian esanahi handienetakoa duen enklabe bat ezin izan da arkeologikoki arakatu eta, beraz, ezin dira argitu giza kokagune horren jatorriaren inguruko alderdi ezezagunak.

Bertsio ezagunenaren arabera, eliza hori aspaldiko landa-eliza bat izan zitekeen hasierako garaietan²⁵ —ezin dugu garaia zehaztu, baina XI. mendea baino lehen betiere—, eta Kontxako badiaren inguruko bakarra izan zitekeen. Daturik ez dagoenez, ezin dugu ziurtatu jatorri hori erromatarren garaia amaiaran edo Antzinate Berantiarrean kokatzen denik, baina aukera hori kontuan izateko modukoa da. Antzeko egoera gertatu da Askizuko San Martin tenpluan Getarian. Aldarearen inguruan eta eraikineko absidearen kanpoaldean egindako indusketa arkeologikoetan nekropoli bat agertu zen, eta hilobi zaharrenak K.O. VI. men-

²⁰ MARTÍNEZ DÍEZ, G., GONZÁLEZ DÍEZ, E., MARTÍNEZ LLORENTE, F. J., *Colección de documentos medievales de las villas guipuzcoanas (1200-1369)*, Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia, 1991, 47. or.

²¹ Komentu horren historia osoa hemen: BARRADO BARQUILLA, J., *Las dominicas de San Sebastián el Antiguo. Cuatrocientos cincuenta años de historia en Donostia (siglos XVI-XX)*, Salamanca: San Esteban editorial, 2001.

²² SÁEZ GARCÍA, J. A., *Viejas Piedras. Fortificaciones guipuzcoanas*, Donostia: Michelena artes gráficas, 2000, 186-189 or.

²³ TXILLARDEGI, *Antigua 1900*, Donostia: Dr. Camino Institutua, 1993, 50-51 or.

²⁴ Berez, ez da tunel bat, baizik eta ganga edo bodega baten gainean berriz lurrez estalitako zanga bat (TXILLARDEGI, *Antigua 1900*, 54-55 or.).

²⁵ GARCÍA DE CORTÁZAR, J. Á., Una villa mercantil: 1180-1516. ARTOLA, M. (arg.), *Historia de Donostia-San Sebastián*, Hondarribia: Nerea arg., 2001, 20-21 or.

dekotzat jo ahal izan dira²⁶. Indusketa-lanetan ez zen parrokiaren orube osoa aztertu, eta ez dakigu ia ezer ehorzketa horiek gertatu ziren testuinguruari buruz, baina ukaezina da aurkikuntza horiek biziki garrantzitsuak direla orain arte oso ezezagunak zaizkigun gaien berri izateko; esaterako, Gipuzkoako lurraldean kristautze-prozesua nolakoa izan zen eta hasiera-hasierako garai haietan nola antolatzen ote ziren. Kasu honetan, datu aipagarria zera da, giza kokagune hori erromatarren garaian Getariako penintsulan populatuta zegoen enklabetik 2 km pasatxora dagoela, lerro zuzenean. Donostiako kasuarekiko paralelismoak nabarmenak dira oso. Une honetan oraindik ezohiko aztarnategia den arren, baliteke Donostiako landa-elizari ematen zioten «Antigua» kalifikatzaileak antzeko errealitatea ezkutatzea. Nolanahi ere, joka dezagun zuhurtziaz eta jatorri historikoa Goi Erdi Aroko garaira mugatuko dugu.

Antzinate Berantiarren eta Erdi Aroaren arteko trantsizioa ez da argi-goa Donostian. Horregatik, erromatarren garaia ondoko segidako mendeei buruz eta Goi Erdi Aroaren zati handienari buruzko datu zehatzik ez dugun arren, ez Donostiaren kasuan, ez-eta, oro har, Gipuzkoaren kasuan ere, lanerako hipotesi modura, Urola Kosta eskualdeari buruz dakiguna (funtsean, Getaria eta Zarauzko udalerriez ari gara) Donostiaren testuingurura estrapolatuko dugu. Hori horrela izanik, erromatarren garaian Urgull mendiaren babesean okupatutako kokaguneak Goi Erdi Aroa arte nola edo hala iraun zuela iradoki dezakegu, eta Goi Erdi Aroan, ziurrenik, herrixka bihurtuko zela.

III. DONOSTIAKO LURRALDEAREN ANTOLAMENDUA FORUA IDATZI AURREKO GARAIA

700. urtetik aurrera, gutxi gorabehera, mendebalde kristauan egoera al-daketa bat gertatu zen landa-ingurune edo nekazarien giza kokaguneei zegokienez²⁷. Lehenagotik errotuta zeuden giza kokaguneak eta etapa historiko horretan sortzen ari zirenak landa-elizen inguruan antolatzen hasi ziren²⁸, Behe

²⁶ PÉREZ CENTENO, J. M., ESTEBAN DELGADO, M., ALBERDI LONBIDE, X., San Martín de Tours (Askizu), *Arkeoikuska* 07 (2008), 352-353 or. Eskerrak eman nahi dizkiot Xabier Alberdiri, indusketa-lanetan aurkitu zuten harkaitzean zulatutako hilobi antropomorfo bateko hezur-hondakinen datazioari buruzko informazio berria nirekin partekatzeagatik.

²⁷ GARCÍA, I., *Arqueología y poblamiento*, 185. or.; QUIRÓS CASTILLO, J. A., Las iglesias altomedievales en el País Vasco. Del monumento al paisaje, *Studia Historica, Historia Medieval*, 29 (2011) 388. or.

²⁸ Historiografian luze eta zabal landu da kontzeptu hori. Ikus, adibidez, FERNÁNDEZ CONDE, *La religiosidad medieval en España. Alta Edad Media (siglos VII-X)*, Xixon: Ediciones Trea (2. argitaldia), 2008, 257-258 or.

Erdi Arotik aurrera parrokia modura ezagutzen ditugunen aurrekari modura. Herrixketako komunitateak elizaz hornitzen hasi ziren, eta harrezkero, izugarrizko garrantzia hartuko zuten eraikin haiek erkidegoaren antolaketa erlijioso, politiko eta sozialerako. Tenplu horiek debozio-eginkizunetan ez ezik, politikan ere funtsezko eginkizuna jokatzen hasi ziren garai hartako gizartearen antolamenduan²⁹.

Euskal Herriaren testuinguruan, azken hamarkadetan asko lantzen ari den fenomeno da, eta bereziki arrakastatsua izaten ari da Araban eta Bizkaiko zenbait giza kokagunetan³⁰. Arkeologiari esker Gipuzkoan ere aurkikuntza berriak ateratzen ari dira. Lurralde horretan Goi Erdi Aroko okupazioak utzitako aztarnei esker, garapen horren ildo nagusiak inguruko beste lurraldeetako antzekoak direla frogatzen ari da³¹. Tamalez, Donostiaren kasuan ez da indusketa-lanik egin hiribildu zaharreko eliza-esparruak aztertzeke; aitzitik, lehen ere esan dugunez, Andre Maria elizari zegokion eremuaren ertzetako batean egin ziren aurkikuntzak. Horrela, bada, oraingoz, Goi Erdi Aroko landa-eliza batekin lotutako aztarna zaharrenak ez dira 1000. urtea baino lehenagokoak. Nire ustez, hala ere, denbora-muga hori ikerketaren gora-beherek ezarritako ondorioa da, eta ez Donostia herrixka eta landa-elizen sortze-prozesu horren beranduko adibide bat delako. Lehen aipatu izan dugun bezala, bada hainbat zantzu erromatar garaiko jendeztatzea V. mendetik X. mendera arte ez zela eten pentsatzeko bidea ematen dutenak. Hortaz, litekeena da Donostiako eliza-sarea uneren batean konplexuago bihurtzea, VIII. mendetik aurrera. Zentzu horretan, Antiguako San Sebastian tenplua den artean goiztiarrena izan zen ideia onartu arren, pentsa genezake Andre Maria elizak ere urruneko iragana izan dezakeela, dokumentuetako lehen aipamena edo orain arte aurkitutako lehenengo aztarnak baino lehenagokoa, alegia.

Aitzitik, San Bizente elizaren hasierako garapena ilunagoa da oraindik. Elizaren perimetroko kaleetan hirigintza-lanak egin izan direnean, esaterako San Bizente kalean, jarraipen arkeologikoa egin izan da eta, ziurrenik Behe Erdi Arokoak diren beste hainbat aztarna arkeologikoren artean, harlauzazko hilobi

²⁹ ETXEZARRAGA ORTUONDO, I., Parroquia, hábitat y comunidad en Guipúzcoa. Una propuesta para el estudio de sus relaciones entre los siglos XIII y XV, *Domitia*, 12 (2011) 89-112 or.; ETXEZARRAGA ORTUONDO, I., *El laicado y sus instituciones en la configuración religiosa de Gipuzkoa en la Edad Media*, doktorego-tesia, 1. kapitulua.

³⁰ Iberiar penintsularen ipar-mendebaldeko koadrantean izandako eraldaketa horiei buruz azkenaldian egindako lan bat kontsulta daiteke hemen: VIGIL-ESCALERA GUIRADO, A., QUIRÓS CASTILLO, J.A., Arqueología de los paisajes rurales altomedievales en noroeste peninsular. CABALLERO Y ZOREDA, L., MATEOS CRUZ, P., CORDERO RUIZ, T., *Visigodos y Omeyas. El territorio*. Merida: Meridako Arkeologia Institutua-CSIC, 2012, 79-95 or.

³¹ Salbu eta, agian, herrixken sarea eratzen beranduago hasi izana, Mesetarekin alderatuta (VIGIL-ESCALERA, A., QUIRÓS, J. A., Arqueología de los paisajes rurales, 86-87 or.).

baten itxura zuena agertu zen³². Hilobi horretan egon zitezkeen giza aztarnei ez zitzaizen datazio absoluturik egin, baina tipologia ikusita, hipotesi modura, IX. mendetik XII. mendera bitartekoa izan zitekeela esan dezakegu³³. Gauza bat badakigu seguru: XII. mendearen amaieran tenplu hori lehen aldiz aipatzen dela eta kronologia hori bat datorrela hilobi horren datazio estilistikoarekin. Nolanahi ere, oraindik ezin dugu proposatu San Bizenteko lehen tenplua eraiki zuteneko datarik.

Etorkizunean San Bizente parrokia izango zenaren jatorria zein izan zen eta Donostiaren lurralde-arloko eta gizarte-arloko antolamenduan zer nolako eginkizuna bete zuen argitzeko, beste adierazle batzuei erreparatu behar diegu. Gipuzkoako gainerako hiribilduekin alderatuta, ezohiko gauza bat dago: harresiaren barruko esparruan kategoria edo eliza-maila bereko bi tenplu izatea. Ama Birjinari eskainitako tenplua erromatarren garaiko aztarnen gertuko ingurune batean kokatzen da, hau da, Urgulleko tonboloan kokatutako giza kokapen zaharretik hurbil, eta ikerketaren egungo egoeraren arabera, kokapen horrek adieraziko luke tenplu hori San Bizentekoa baino zaharragoa dela. Horrela, bada, Urgull menditik hurbileneko zerrendaren barruan, doi beste muturrean, eliza bat agertu zen, baina kota apalagoan, hau da, itsasoaren erasoaldien eragin handiagoaren pean; ikuspegi topografiko batetik, desadostasun kronologikoa berrets lezake horrek. Bestela esateko, eliza berria eraiki zutenean kokaleku egokiena lehendik okupatuta zegoela pentsa daiteke. Kontuan izan behar dugu harresi barruko bi tenpluak lotzen dituen ardatzetik –hau da, Abuztuaren 31 kaleak osatzen duenetik– urrunen dauden orubeetan egindako esku-hartzeetan erromatarren garaiko materialak aurkitu izan direla, baina beti bigarren mailako oposizioan, hau da, hasierako kokapenetik arrastatuta edo desplazatuta, amortizatuta geratu osatean³⁴. Beste modu batera esanda, Andre Maria eliza eta Santa Teresa komentua

³² AYERBE, M., FERNÁNDEZ, C., *Memoria de control arqueológico de las obras de rehabilitación de la Parte Vieja de Donostia – San Sebastián (Gipuzkoa). Capítulo 2, Calles Narrica, San Vicente y San Juan*, 1992. Txosten hori argitaratu gabe dago oraindik, eta Gipuzkoako Foru Aldundiaren Kultura Departamentuko Arkeologia Artxiboan gordeta dago.

³³ Zarautzen aurkitutako ehorzketen kasuan, harlauzazko hilobiak X. mendetik XII. mendera bitartekoak direla egiaztatu ahal izan da [IBÁÑEZ ETXEBERRIA, A., MORAZA BAREA, A., *Evolución cronotipológica de las inhumaciones medievales en el Cantábrico Oriental: el caso de Santa María la Real de Zarautz (Gipuzkoa)*, *Munibe Antropologia-Arkeologia*, 57 (2005), 419-434 or.]. Iromendiko San Pedoren kasuan (Bidania-Goiatz), oraingoz datatu ahal izan den harlauzazko ehortzoki zaharrena IX. mendekoa da (ETXEZARRAGA ORTUONDO, I., San Pedro de Iromendi, *Arkeoikuska* 2013 (2014), 285-289 or.); XII. mendean, aldiz, hobi sinpleko ehorzlekuak egiten zituzten horien ordez (ETXEZARRAGA ORTUONDO, I., San Pedro de Iromendi, *Arkeoikuska* 2015, (2016), 308. or.).

³⁴ AYERBE, M., FERNÁNDEZ, C., *Intervención arqueológica en la casa nº 3 de la calle Embeltrán de Donostia-San Sebastián, Zainak* 19 (2000), 215-226 or.

kokatzen diren muinotik kanpo lokalizatutako erromatarren aztarnak giza kokagunearen hedaduraren ebidentzia ez direla pentsa daiteke eta, beraz, oraingoz, antzinako giza kokagunearen eremua egungo Alde Zaharreko ipar-mendebaldeko gunera mugatzen da. Jarraibide hori baliagarria izan liteke, halaber, Erdi Aro osoan Donostiako tonboloaren lurzoruan izandako okupazioaren diakronia argitzeko. Ziurrenik, hasieran, hiriko egungo portu osoa ikusteko aukera ematen duen gailurra izango zen itsasoaren gorabeheretatik babestuen zegoen kokaleku seguruena, baina arian-arian, area perimetral berriak bermatu, lehortu eta finkatuko ziren, bizitegitarako eremuak zabaltzearen.

Alabaina, hori ez da aski tokiko entitate politiko berean eliza-maila bereko bi elizaren existentzia azaltzeko. Oraingoz, ez dugu lortu ebidentziarik interpretazio-hipotesi zehatz eta irmoak proposatzeko, baina nire ustez baliagarria izan daiteke hipotesi horien hasierako zirriborroak egiten hastea. Bikoiztasun hori azaltzeko, talde sozial heterogeneo bat txertatu behar dugu gure kontakizunean; Akitaniatik zetozenek osatzen zuten, funtsean, jende multzo hura, eta izen generiko bat jarri zitzaien: gaskoiak³⁵. Donostiako hiribilduaren etapa historiko hori aztertu duten historialariek talde sozial horrek hiribilduaren antolamendu politiko goiztiarrean izan zuen eginkizuna nabarmendu dute. Zenbait kasutan, hiribilduaren sorreran protagonista izan zirela ere aipatzen da³⁶, eta Kontxako badiaren erdian kokatuta zegoen biztanle autoktonoen herrixka tonboloko giza kokagunearekin –hiribilduaren hazi izango zenarekin– kontrajartzera ere iritsi izan dira, jatorri batez ere akitaniarreko komunitate berria puntu horretan kokatu baitzen. Gaur egun, badakigu Urgull mendiaren oinaldean kokatutako okupazioa populatzaile berri horiek iritsi ziren balizko unea baino lehenagokoa dela eta, hortaz, egokiagoa da beste proposamen hau egitea: gaskoiak jatorrizko giza kokagunearen ertzean kokatu zirela eta parrokia propioaren inguruan eratu zutela beren antolaketa politikoa. Funtsean zera proposatzen ari gara, Donostiako hiribildua sortu zenean bi burgu edo auzo zituela eta foruaren bitartez pribilegiatu zituztela.

Hipotesi hori berretsi egiten da lege-testu horretan egiten den bereizketarekin: alde batetik, nafarrak aipatzen ditu, hau da, eremu donostiarrekoak izanik jatorrizko herrixkan bizi zirenak eta, bestetik, frankoak, Baiona aldetik iritsitako atzeritarrei zegokienez. José Luis Orella Unzué irakasleak hipotesi hori berretsiko luketen ikuspegi berriak azaldu ditu; esate baterako, Logroñori emandako foru-testua baztertu eta Lizarrakoa hartu izana Donostiako forua idazteko oinarritzat. Hain justu Lizarrako Foruaren legez-ezaugarriek bil zezaketen bi giza

³⁵ Donostialdeko gaskoien erretratu zehatza aurki dezakegu hemen: ORELLA UNZUE, J. L., *La gasconización medieval occidental del Reino de Navarra*, *Lurralde*, 33 (2010), 177-208 or.

³⁶ BARRENA, E., *La formación histórica*, *op. cit.*, 372-377 or.

kokagunez osatutako hiribildu berri bat, bi kokaguneetako biztanleak fisikoki eta politikoki bereizita egonik; Logroñoan ez zen horrelakorik aintzat hartzen. Edonola ere, pentsa daiteke egoera horrek ez zuela luzaro iraun denboran, Behe Erdi Aroan Donostiari buruz aurkitu ditugun dokumentuek ez baitute iraupen horren ebidentziarik eman.

Beraz, zera iradoki dezakegu, Donostiako forua ez zela soilik populatzailer berrien ekimenaren fruitu izan; aitzitik, besteak beste, hiribilduan sortzen ari zen nahaspila politiko eta sozial konplexuari lege-esparru bat eskaintzea izango zuela xede.

Hipotesiarekin jarraituta, Donostiako hiribilduak izena aldatu eta egungo izena zergatik hartu zuen ere iradoki dezakegu. Gogoratu behar dugu Kontxako badiaren inguruan *villa* bat zegoela (Goi Erdi Aroko zentzuan ulertuta, hau da, herrixka bat) eta Izurun zuela izena zelako herrixkak, baina une jakin batean toponimo hori erabiltzeari utzi ziola³⁷. Donostiako tonboloan sortzen ari zen entitate politiko-juridikoa Goi Erdi Arokoarekiko nahikoa desberdina zen; agian, herrixkaren errealtatea pixkanaka aldatuz joan izana eta forua idatzi zen garaian edo apur bat aurretik lehen hiri-garapena abiatu izana izan daitezke horren arrazoiak. Bestalde, inguruko lurralde guztia antolatzeke asmoa zuen errealtate berriari izena jartzeko Antiguako landa-elizaren deitura erabili izanaren arrazoiak izan daiteke tenplu hori eta zegokion balizko herrixka kronologikoki lehenagoak izatea; alegia, hiribildu berria diseinatu zutenen edo haren sorreran parte hartu zutenen artean jada ezarritako errealtatea izatea. Entitate berriari ospea edo izen ona emateko modu bat izango litzateke, Donostiako badiaren inguruko giza kokagunearen jatorri mitikoaren –hein handiagoan edo txikiagoan– bitartez. Edonola ere, balizko azalpen bat baino ez da.

Azkenik, atala bukatzeko, Donostiaren lurralde-antolamenduaren interpretazioa egiten saiatuko naiz, betiere perimetro zabalagoa hartuta. Ikuspegia Donostiak gaur egun hartzen duen ingurune geografikora zabaltzen badugu, giza kokagunearen bilakaera nahiko konplexua izan zela ohartuko gara, Erdi Aroa izateko. Hiribilduaren inguruko perimetroan, lehen aipatu ditugun Antiguako San Sebastian eliza eta Urumea ibaiaren ertzeke Santa Katalina eliza egongo lirateke. Bigarren tenplu horren lehen aipamenak Behe Erdi Arokoak dira eta, horiei esker, badakigu Ospitaleko Ordenaren Zizurreko komendadoretzaren esku zegoela³⁸. Urumea ibaiaren itsasadarrean, portu ondoan kokatuta egonik, XVI.

³⁷ Hona hemen hitzez hitzeko aipamena: «*illam villam qui antiqui dicebant Yzurun*». BARRENA, E., *La formación histórica*, op. cit. 437-439 or.

³⁸ JIMENO JURÍO, J. M., Iglesias y euskera en Donostia: siglo XVI, *Vasconia*, 25 (1998), 217-242 or.

mendeko lekukotzen arabera, harresiez kanpoko inguruko herritarrei erlijio-zerbitzuak ematen zizkien³⁹; bi faktore horiek aintzat hartuta, Santa Katalina ere Goi Erdi Aroko landa-eliza izan zela pentsa liteke, baina ez zaigu posible sortze-datarik proposatzea. Izan ere, ikertzaileontzat ilunena den giza kokagunea da hori, Donostiako hirigintzak orube hori okupatuta duelako eta bertan egon zitekeen okupazio-sekuentzia suntsituta geratu zelako. Hipotesi modura zera proposatuko dugu, bi elizek herrixka bana egituratzen zutela.

Mendebalderantz, XII. mendetik aurrera dokumentuetan agertzen den beste giza kokagune bat egongo litzateke: Igeldo, Donostiako hiribilduan behin betiko txertatu zena 1379. urtean⁴⁰. Aldiz, egungo Donostiaren ekialdean dagoen lurraldean— hau da, Altza, Bidebieta, Intxaurren eta Pasaia mendebaldeko aldea (San Pedro)— ez dirudi herrixketan antolatutako egitura zutenik. XII. mendearen hasieratik aurrera, badakigu abeltzaintza-ustiapenerako tokia zela; Uli menditik Erreterria eta Astigarraga herrietara bitarte kokatutako hainbat saroï edo korta-baso aipatzen dira, Iruñeko katedralari dohaintzan emandakoak. Altzaren kasuan, 1390. urtean, inguruko herritarrek San Martzial eskainitako eliza berria eraikitzea eskatu zuten⁴¹. Izan ere, populazio-dentsitatea areagotu egin baitzen, baita haien arteko lotura komunitarioak ere. Aldiz, Pasaia badiaren mendebaldeko ertzaren kolonizazio-prozesuan izandako gertaera garrantzitsue- na 1450. urtean gertatu zen, San Pedro parrokia eraiki eta fundatu zutenean⁴². Edonola ere, forua eskuratzeko testuinguruan, badirudi lurraldearen ekialdeko gunea mendi-ustiapenerako erabiltzen zutela, habitat egonkorrik eta antolamen- du politiko propiorik gabe. Ubako edo Huako Andre Mariaren ermita salbuespen izan daiteke; Ametzagañako muinoaren hegoaldeko magalean zegoen, Urumea ibaiaren behealdea mendean zuela, baina aurkitutako datu zaharrenak XVI. mendekoak dira⁴³.

IV. DONOSTIA HERNANIKO BAILARAN

VIII. mendetik aurrera hautematen hasten diren herrixka sareak, XII. men- derako, lurralde-arloko egitura politiko-administratiboetan txertatuta zeuden, hau da, bailaratan. Bailara, kontzeptu historiografikotzat hartuta, E. Barrenak

³⁹ *Ibid.* 229. orr.

⁴⁰ Simancaseko Artxibo Nagusia, Ogasun Kontseilua, Ogasun Esp., 217,6 paper-sorta.

⁴¹ ZAPIRAIN KARRIKA, D., MORA AFÁN, J. C., Altza, de los cubilares al concejo, *Artiga* 1 (1997).

⁴² IRIJOA CORTÉS, I., *Pasaia: orígenes (siglos XIV-XVI)*, Pasaia: Pasaia Udala, 2009.

⁴³ LIZARRALDE ELBERDIN, K., AGUIRRE SORONDO, A., *Ermitas de Gipuzkoa*, Ataun: Ba- randiaran Fundazioa, 2000, 157. or.

luze eta zabal landu zuen bere doktorego-tesian⁴⁴, eta J.A. García de Cortázar eta M. Achúcarro⁴⁵ autoreek ere aztertu izan dute. Geroago, I. García Caminok ere erreparatu izan dio bailara kontzeptuari, baina kasu horretan Bizkaiari dagokionez⁴⁶. Oro har, egile horiek kanpoko eragile feudalen eraginaren ondorioz tokiko errealitatea eraldatzearen testuinguruan kokatzen dute bailaren sorrera, eta herrixka-sareak agertzearekin lotzen dute prozesu hori. Gaur egun, interpretazio berriak proposatzeko moduan gaude.

VIII. mendetik aurrera sortzen hasia zen tokiko antolamendua, izatez, hurrengo mendeetan garatu zen, eta XII. mendearen inguruan lortu zuen puntu gorena⁴⁷. Hark oinarrian zuen herrixka-sarea Gipuzkoako lurralde ia osoan barrena zabaltzen zen, betiere bizitzeko moduko altura batetik behera. Kasu gehienetan, egitura horren existentziaren froga agerikoena tenplu bat izan da; tenplu horiei dagokienez, edo parrokia moduan iraun dute, edo baseliza bihurtu dira, edo, muturreko kasuetan, desagertu egin dira eliza-eraikin edo instituzio gisa⁴⁸. Horrela, bada, ziurrenik, landa-eremuko eliza eta herrixken dentsitatea Behe Erdi Aroan baino handiagoa zen. Goi Erdi Aroaren amaieran, giza kokagune txikiz josita zegoen paisaia, landa-eliza xumeen inguruan egituratuta⁴⁹.

Antza, herrixka horiek ez zuten jurisdikzio propiorik, betiere Behe Erdi Aroan ulertzen zen moduan hartuta. Horrelako multzoa osatzen zuten etxe-unitateak eta beste zenbait eraikin osagarri (nekazaritza eta abeltzaintzarako, edo

⁴⁴ BARRENA, E., *La formación histórica*, op. cit.

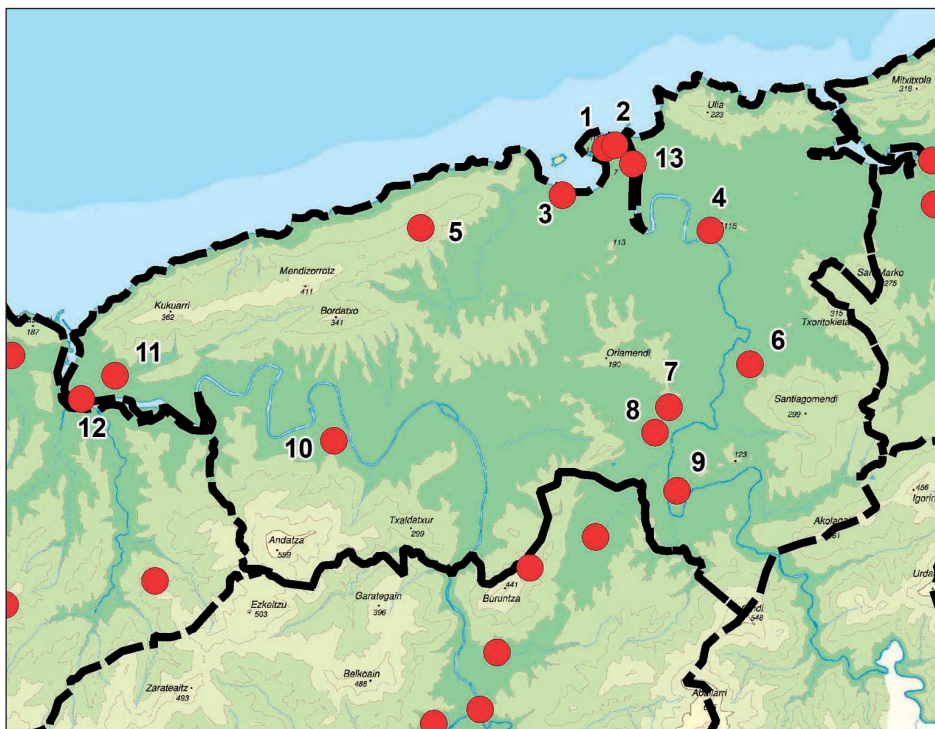
⁴⁵ GARCÍA DE CORTÁZAR, J. Á., La sociedad guipuzcoana antes del fuero de San Sebastián. *Congreso: El Fuero de san Sebastián y su época, San Sebastián: Sociedad de Estudios Vascos*, 1982, 89-111 or.; GARCÍA DE CORTÁZAR, J. Á., Álava, Guipúzcoa y Vizcaya en los siglos XIII a XV: de los valles a las provincias, *R.I.E.V.*, 45 (2000), 197-234 or.; ACHÚCARRO LARRAÑAGA, M., La tierra de Guipúzcoa y sus «valles»: su incorporación al Reino de Castilla, *En la España Medieval*, 4 (1984), 13-45 or.

⁴⁶ GARCÍA CAMINO, I., *Arqueología y poblamiento en Bizkaia (siglos VI-XIII). La configuración de la sociedad feudal*, Bilbo, Bizkaiko Foru Aldundia, 2002.

⁴⁷ ETXEZARRAGA, I., *El laicado y sus instituciones*, op. cit. 1. kapitulu.

⁴⁸ Prozesu hori hautemateko moduari buruzko lehen proposamena hemen egin nuen: ETXEZARRAGA ORTUONDO, I., Parroquia, hábitat y comunidad en Guipúzcoa, op. cit. Gero, nire doktorego-tesiaren kapitulu batean interpretatu egin nituen (ETXEZARRAGA, I., *El laicado y sus instituciones*, 1. kapitulu).

⁴⁹ «Le foisonnement spectaculaire de petits établissements ecclésiastiques dans l'Espagne chrétienne, et plus particulièrement dans les régions de mouvance asturo-léonaise, est une donnée aussi fréquemment soulignée qu'incontestable. Les vallées qui nous occupent sont assurément concernées de très près par le phénomène». LARREA, J. J., VIADER, R., Aprisjons et presuras au début du IXe siècle: pour une étude des formes d'appropriation du territoire dans la Tarraconaise du haut Moyen Âge. *De la Tarraconaise à la Marche supérieure d'Al-Andalus, IVe-XIe siècle. Les habitats ruraux. Méridiennes. Études médiévales ibériques*, Toulouse, CNRS-Université de Toulouse-Le Mirail, 2006, 173. or.

1. IRUDIA: Hernaniko bailararen gutxi gorabeherako mugak eta herrixkaren antolamenduaren ardatz ziren landa-eliza posibleak: 1- Santa Maria, 2- San Bizente, 3- Antiguako San Sebastian, 4. Ubako Andre Maria, 5- Igeldoko San Pedro, 6- Murgiako Andre Maria, 7- Sagastiagako San Martin, 8- Hernaniko San Joan, 9- Zikuñagako Andre Maria, 10- Oako Done Eztebe, 11- Agirreko San Martin, 12- Orioko San Nikolas, 13. Santa Katalina⁵⁰.

eskulangintzarako), soro-lurrez eta abeltzaintzarako lursailez inguratuta zeudela uste da, bakoitzak berea izanik. Nukleo horiek, aldi berean, herri-basoen eremu zabalen barruan kokatzen ziren⁵¹. Baliatze komunitarioko espazio hori herrixketako erkidegoetako kideek ustiatuko zuten, baina oraindik ez dakigu nola. Mendiko eremuak abeltzaintzarako erabiltzen zirela adierazten dute, esaterako, orain Aralarko Gipuzkoako partean aztertzen ari diren abeltzain-asentamentuek⁵².

⁵⁰ Mapa geuk egin dugu, iturri asko aztertu ondoren: ETXEZARRAGA, I., *El laicado y sus instituciones*, op. cit.

⁵¹ Antolamendu hori deskribatuta zegoen dagoeneko, hemen: GARCÍA I., *Arqueología y poblamiento*., 269-274 or.

⁵² MUJICA ALUSTIZA, J. A., MORAZA BAREA, A., Establecimientos de hábitat al aire libre. Los fondos de cabaña de morfología tumular: características, proceso de formación y cronología, *Veleia*, 22 (2005), 77-110 or.

Gune horretan giza okupazioa Protohistoriatik datorrenez, gure azterketarako interesgarria den kronologiaren barruan datatutako hainbat txabola hauteman dira, hau da, Antzinate Berantiarraren eta Behe Erdi Aroaren artekoak. Abeltzaintzarako kokagune horiek urte-sasoiaeren arabera erabiliko zituzten, neguan klimatologia oso gogorra izaten baita, eta nekazariak mendialdeko gune komunitario horiek nola edo zertarako erabiltzen zituzten adierazten digute.

Testuinguru horretan, bailaretako antolamendua tokiko edo eskualdeko logika bati jarraikiz aztertzea proposatzen dugu, lurraldearen antolamendu politiko eta ekonomikoari zentzua emanez. Lehenengo milurtekoaren amaierarako bazen herrixka-sare bat, eta lurraldeko populazioa nukleo txiki eta ugaritan bizi zen; herritar horiek basogintza-, abeltzaintza- eta industria-aprobetxamendurako guneak partekatzen zituztenez, kudeaketarako eta erabakiak hartzeko eremu erkideak izan behar zituzten nahitaez. Zentzu horretan, kanpoko botereetatik ezarritako lurraldea egituratzeko eta lurraldeko gizartea antolatzeke modu bat baino gehiago, mugape geografiko horiek mendiko baliabideen eguneroko erabilera ebazteko premiari erantzuten zietela pentsa liteke eta, agian, tokiko eta erkidegoen arteko intereseko beste alderdi batzuei ere bai.

Donostiaren kasuan, Kontxako badiaren inguruan kokatzen ziren herrixkak Hernaniko bailaran sartzen ziren⁵³. Mugape horrek Oiartzungo bailara zuen mugakide ekialdean, Leringoa hego-ekialdean, Leitzakoa hegoaldean, Zizurkilgoa hego-mendebaldean eta Saiatzekoa mendebaldean; Hernaniko bailara horretan sartuko lirateke gaur egungo Orio, Usurbil, Lasarte-Oria, Donostia, Pasaia San Pedro eta Hernani. Bailara horretako antzinako herrixkek, segur aski, basogintzako eta abeltzaintza-ustiapenerako hainbat gune partekatuko zituzten, hala nola Igeldoko eta Ulia-Altzako mendilerroak eta, Behe Erdi Arotik aurrera, Uru-meako Zilegi Mendiak izena hartu zuen eremu zabala⁵⁴. Bada planteamendu hori berresten duen ebidentziarik; esaterako, inguru hartan XII. mendetik, gutxienez, dauden korta edo antzinako saroiak⁵⁵. Abeltzaintzako kokagune horiek gerora mugatu egin ziren mugarri nagusi batetik abiatuta; horrelako kokaguneen berezitasun bat da, alde batetik, herri-basoaren barruan area indibidualizatuak osatzen zituztela eta, bestetik, titularrei hainbat eskubide esleitzen zitzaizkiela, mendia-

⁵³ Horren froga da, adibidez, Antiguako elizaren 1101. urteko aipamena: «*San Sebastián... infini-bus Hernani*». BARRENA, E., *La formación histórica*, op. cit. 427. or.

⁵⁴ Azken ingurune horren kasuan, bilakaera historikoaren azterketa zehaztua egin zen hemen: AYERBE IRIBAR, R., Los llamados Montes Francos del Urumea. Un ejemplo de desintegración de los comunales supramunicipales guipuzcoanos (s.XIV-XVII), *BEHSS*, 47 (2014), 15-64 or.

⁵⁵ ARAGÓN RUANO, Á., Relaciones ganaderas entre Navarra y Guipúzcoa durante la Baja Edad Media y el comienzo de la Edad Moderna, *En la España Medieval* 38 (2015), 13-35 or.

ren herri-aprobetxamenduko araubidean salbuespena eginez⁵⁶. Egiaztatuta dago saroiak sakabanatuta zeudela deskribatu diren eremu geografikoetan, Donostiak forua lortu zuenerako; hortaz, zeharka bada ere, foruaren ondoriozko mapan hauteman zitekeen, agian, zeintzuk ziren bailarako herri-erabilerako guneak.

Ikusiko dugunez, X. mendetik aurrera, loraldi ekonomikoaren adierazgarriak nahiko argiak dira jada Kantauri Ekialdeko sektorean, hartaraino non faktore ekonomikoak aintzat hartu beharreko elementu oso garrantzitsutzat hartu behar baitira, XII. mendetik aurrera gertatuko ziren aldaketa politiko eta juridikoak ulertze aldera. Gaur egun, bada ebidentzia arkeologikorik Tarteko Erdi Aroan populazioan aldaketak izan zirela sostengatzeko eta, ondorioz, baita tokiko antolamendu-egituretan ere⁵⁷. Eraldaketa hori, funtsean, landa-elizen sarean izandako aldaketetan eta Goi Erdi Aroko nekropoliak alde batera uztean hautematen da⁵⁸. Baliteke zenbait nukleoren garrantzi estrategikoa areagotzearen ondorioz populazioa erakartzeko ahalmena ere areagotu izana, hazkunde demografikoa gertatzea eta, hortaz, lurraldea antolatzeke egitura zaharretan eta egitura juridiko zaharretan desoreka sortu izatea. Gaur egun, aukera hori ez da sakon aztertu oraindik; beraz, aintzat hartu beharreko interpretazio-proposamentzat jo beharko da. Kasu honetan ere, Arkeologiak planteamendu hori berretsi, zehaztu edo baztertzen duten datu berriak eman ahalko dizkigu.

Nolanahi ere, Donostiari emandako maila juridikoa –hiribilduarena– artean berria zenez Gipuzkoan, lurraldearen aurreko antolamenduan nahasmen-dua eragin zuen. Foru-testuan iradokitzen diren mugak (ez dira zehatzak, inondik inora ere) bat etor litezke bailararen mugekin⁵⁹, eta epe luzera, inguruko

⁵⁶ ETXEZARRAGA ORTUONDO, I., ARAGÓN RUANO, Á., Entre la explotación pastoril y la forestal. La evolución en el uso y explotación de los seles en el País Vasco. GRAU SOLOGESTOA, I., QUIRÓS CASTILLOO, J.A., *Arqueología de la Edad Moderna en el País Vasco y su entorno*. Oxford: Archeopress Publishing LTD, 123-139 or.

⁵⁷ Prozesu hori justifikatu da hemen: ETXEZARRAGA, I., *El laicado y sus instituciones*, op. cit. 1. kapitulua.

⁵⁸ Garai berean, aldaketa horiek sumatu ziren Bizkaian ere (GARCÍA, I., *Arqueología y poblamiento*, 347-348 or.). Egia esateko, Iberiar penintsularen ipar-ekialdeko ertza gaingintzen duen prozesua da (PARISSE, M. 1993, «Le recadrement du clergé séculier», MAYEUR, J. M., PIETRI, L., VAUCHEZ, A. VENARD, M. (zuz.) *Histoire du Christianisme des origines à nos jours. Tome V: Apogée de la Paupauté et expansion de la Chrétienté (1054-1274)*. Paris: Desclée, 1993, 266-268 or.).

⁵⁹ Kasu askotan, hiribilduen sorrerak barruti berriak Goi Erdi Aroko bailaratik bereiztea ekarri bazuen ere, Donostiaren kasuan ezin dugu baieztatu hori egin. Testuan aipatzen diren muga geografikoak honako hauek dira: Hondarribitik Oria ibaira, kostaldetik Errenga mendira eta Aranoko San Martinera (mugako herria da Arano, eta egun Nafarroari dagokio). Hiribilduen populatzearen jatorriari buruz gaur egun dugun ezagutza aintzat harturik, kontuan izan behar dugu, hain zuzen ere, Aranoko herrixka Hernaniko bailaratik bereizitako mugapea zen bezala, Hondarribia ere ezin dela hartu Donostiaren jurisdikziopeko herritzat. Oiantzungo bailararen ekialdeko eremua, ziurrenik, bere eraldatze-prozesuan sartuta

hainbat herri (Hernani, Orio, Usurbil eta Astigarraga) zein bere bidea egiten hasi zen. Donostiako lurraldean eraldaketa juridiko eta politikoa gertatu izanaren beste froga bat zera izan zen, Iruñeko interesak Nafarroako erresumaren iparraldeko mugetan defendatuko zituen tenente bat ezarri zela bertan, erregearen ordezkari; gai horretaz mintzatuko dira beste parte-hartzaile batzuk lan honetan.

V. BIZITASUN EKONOMIKOAREN FROGAK KANTAURIKO EKIALDEKO EREMUAN

Zalantzarik gabe, atzerritar taldeak eta, batik bat, Baiona aldetik zetozen gaskoiak Donostia ingurura iritsi izanak zera adierazten du, Gipuzkoaren ekialdea irakinaldi ekonomiko betean sartuta zegoela. Egia esan, zaila da zehaztea eskualdeak zer nolako aukerak eskaintzen zizkien iritsi berriei, baina eskura ditudun datuetan oinarrituta, egoeraren erretratua egiten saiatuko naiz.

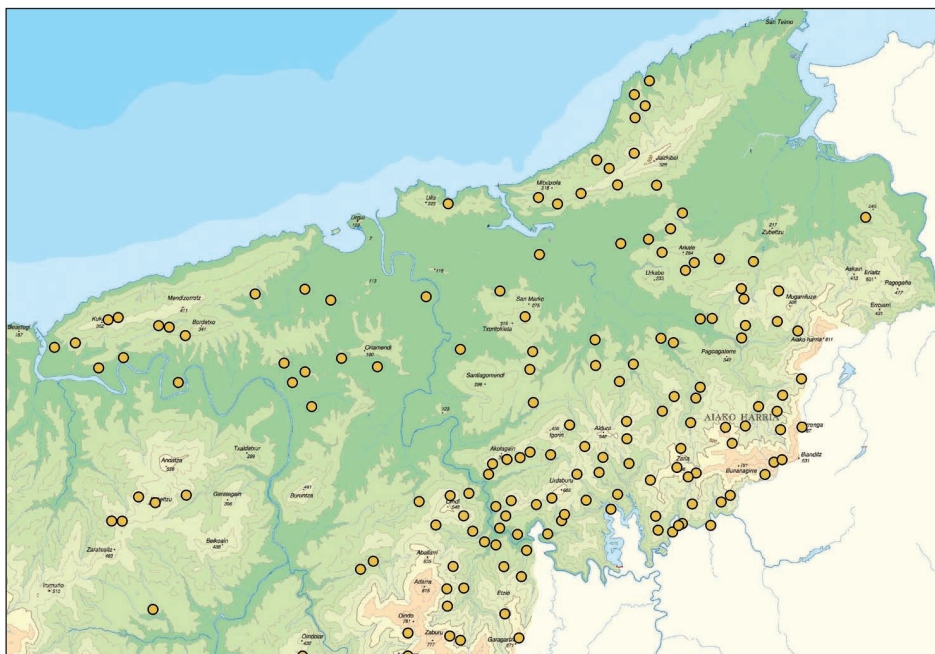
Alde batetik, itsas merkataritzari dagokionez kokapen estrategikoa du, eta itsas kabotajeko bidea ainguratoki naturalez beterik dago (Kontxa, Pasaia eta Asturiaga-Hondarribia); erromatarren garaian bezalaxe⁶⁰, ezaugarri horiek garapenerako faktoretzat jotzen dira. Portu natural horiek, gainera, kostaldea eta lurraldearen barnealdea lotzen zituzten lehorreko eta ibaietako bideen ondoan zeuden, eta horrek giza kokaguneen potentzialtasun estrategikoa areagotzen zuen; giza kokapen horiek merkataritza-trafikoaren lotune izango lirake.

Nire ustez, gaur egun, agerikoa da Gipuzkoako kostaldeko lehen hiribilduen loraldia eta XIII. mendearen lehen erditik aurrera hiribildu horiek merkataritza atlantikoan jada zuten protagonismoa ez zirela izan, soilik, lege-antolamendu berria lortu izanaren eta hiri-esparru berri bat sortu izanaren ondorio. 1237. urtean Donostiak eta Mantxako kanaleko hainbat portuk merkataritza-ituna sinatu zuten,⁶¹ baina horren aurretik, euskal ontziek presentzia handia izan behar

egongo zen eta, prozesu horren emaitza modura, 1203an hiribildu gisa eratu zen (MARTÍNEZ G. et alii, *Colección de documentos medievales*, 20. or.). Ez zaigu kasualitatea iruditzen, halaber, herri horretako foruan zehaztea Lezoko biztanleak («*dono bobis Guillelmum de Lacon et socios suos*») Hondarribiko jurisdikzioari atxiki behar zitzaizkiola, zegokien lurraldetik bereizita, hau da, Hernani/Donostiatik edo Oiartzundik. Hor islatuko lirake Pasaia badiaren titulartasunaren eta kudeaketaren harira kostaldeko bi hiribilduen eta Erreterriako hiribilduaren (Villanueva de Oiartzun) artean Behe Erdi Aroan izandako gatazkak.

⁶⁰ Itsas bide horrek Gipuzkoako populazioaren garapenean izandako eraginari buruz dihardu, luze eta zabal, honako lan hau: ESTEBAN, M., Presencia romana en San Sebastián. *op. cit.*

⁶¹ CHILDS, W., Commercial relations between the Basque Provinces and England in the Later Middle Ages, c.1200-c.1500, *Itsas Memoria*, 4 (2003), 55-64 or.

2. IRUDIA: Gipuzkoako ipar-ekialdeko koadrantean Erdi Aroan eta aro modernoan identifikatutako sarioien mapa⁶².

zuten, nahitaez, Bizkaiko Golkoan, hala iparralderantz, nola mendebalderantz. Horrela, eduki ekonomiko garrantzitsuko forua idatzi izana baliteke bertako biztanleen eta kanpotik etorritakoen arteko harremanak –gero eta indar handiagoa hartzen ari zen jardueraren inguruan– arautzeko premiari emandako erantzuna izatea.

Kantauri ekialdeak eragile batzuentzat zein besteentzat hainbat aukera eskaintzen zituen ideia lehendik ezagunak ziren dokumentuetako datuen bese te interpretazio batean eta datu arkeologiko berrietan oinarritzen da. Agertoki ekonomiko berri horretan, mendiaren ustiapen-maila oso handia da, batik bat, hiru jardueratan. Alde batetik, XII. mendeko dokumentazioan korta eta saraien dentsitate handia aipatzen da, eta hori mendialdeen aprobetxamendu handiaren adierazle izan daiteke. Azkenaldiko azterlanek erakusten dutenez, herri-lurren abeltzaintzarako erabilera zorrotz araututa zegoen; araubide horren arabera, kan-poko abeltzainen behi-taldeek beren jatorrira itzuli behar zuten gauez, Erdi Aroan

⁶² Eusko Jaurilaritzaren Kultura Ondarearen Zentroak sustatutako eta lerro hauek sinatzen dituen honek zuzendutako hainbat ikerketatan oinarrituta. Ondorio nagusiak hemen azaltzen dira: ETXEZARRAGA, I., ARAGÓN, A., Entre la explotación pastoril y forestal, *op. cit.*

Gipuzkoan indarrean zegoen egunsentitik gauera arteko araua betetzeko⁶³. Behi-talde handien jabeek –esate baterako, Iruñeko katedrala– saroiz saroi eramaten zituzten abelburuak Nafarroako mendialdetik kostaldeko mendizerretara –Jaiz-kibelera edo Igeldora, esaterako–. Datu zehatzik ez dugun arren, ez dago frogarik abelburu horien xede-inguruneetako herrixketako biztanleek mendi horiek berak ez zituztela ustiatzen esateko. Aitzitik, lehen ere esan dugunez, saroiak egoteak eta egunsentitik gauera arteko arau horren salbuespena betetzeko gune edo lursailak sortzeko premiak adierazten dute gune horiek berak abeltzaintzarako baliatzen zirela eta aprobetxamendu hori kudeatzeko sistema bat bazegoela. Bestela esateko, jarduera bat araututa baldin badago, jarduera hori garrantzitsua den seinale da, nire ustez. Eguzkitik eguzkirako larre-eskubideak muga bat ezartzen du balizko abusuen aurrean, eta herri-basoan sartzeko eskubidea dutenen alde egiten du; saroia interes partikularrei erantzuteko modu bat da.

Bestalde, itsasoko eta ibaietako baliabideen ustiapenak garrantzi handiko sektorea izan behar zuen Tarteko Erdi Aroko ekonomian. Baleen harrapaketa eta bale-produktuak merkaturatzea jarduera oso garrantzitsua izan zen Euskal Herriko kostaldeko herri askotan, belaunaldi askorentzat. Horren adierazgarri da, esaterako, aprobetxamendu horrekin lotutako ikonografia txertatu izana Kantauri Ekialdeko hiribildu askoren armarrietan. Gipuzkoan, jarduera horri buruz dokumentuetan aurkitu den aipamenik zaharrena 1200. urtekoa da; aipamen horri esker, badakigu Mutrikuko populazioak zetazeoen baliabideak ustiatzen zituela ordurako⁶⁴. Datu berriek jarduera horren kronologia zaharragoa frogatuko luke; izan ere, baleen hezurren aztarnak aurkitu dira Getariako Zarautz Jauregiko aztarnategian, herriak forua lortu aurreko Goi Erdi Aroko testuinguruan⁶⁵. Era berean, XII. mendeko dokumentazioaren arabera, ibaietan arrantzarako hainbat instalazio izaten ziren, «pesquera» edo nasa deituak⁶⁶. Antiguako San Sebastian landa-elizari atxikitako jabetzen artean zegoen horietako bat. Nasa haren aztarna modernoena Añorga erreka bokaletan detektatu dira, Ondarretako hondartzaren mendebaldeko sektorean⁶⁷. Tamalez, ez dugu informaziorik Gipuzkoan aldi horretan egiten zen itsasertzeko arrantzari buruz.

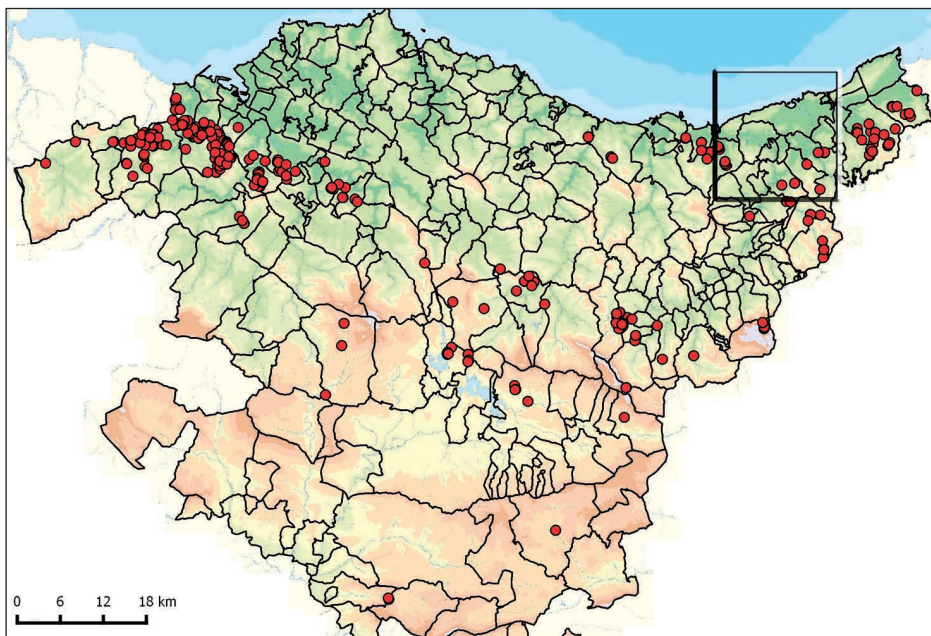
⁶³ Horrelako arauak Aragoiko Pirinioetan ere hauteman dira; «alera foral» deitzen zaie han. Gai horiek hemen zehazten dira: ARAGÓN, A., *La ganadería guipuzcoana*, op. cit. 32-45 or.

⁶⁴ BARRENA, E., *La formación histórica*, op. cit. 440-441 or.

⁶⁵ Eskerrak eman nahi dizkiogu X. Alberdiri emandako informazioarengatik. Aztarnategi hori aztertzen ari dira oraindik, eta baleen arrastoen kronologia absolutua eta arrasto horiek berreskuratu zireneko testuinguru arkeologikoa zehazteko lanetan ari dira.

⁶⁶ BARRENA, E., *La formación histórica*, op. cit. 427. eta 437-439 or.

⁶⁷ XVIII. mendeko kronologiarekin, hondarretan bikoteka sartutako postez eratutako sistema bat da, eta oinplanoan itsasorantz zabaltzen den parabola baten irudia egiten du. Ziurrenik, instalazioaren

3. IRUDIA: Euskal Herriko aztarnategi paleometalurgikoen mapa;
Donostiaren inguruko mendialdea markatuta dago⁶⁸.

Azkenik, azken hamarkadetan beste jarduera bati ere garrantzi berezia ematen ari dira: burdinaren produkzio aurre-hidraulikoari. Mendiko burdinola edo *haizeolak* erabiltzen zituzten zaineko minerala (hematitea) burdina forjagarri bihurtzeko. Arkitekturaren eta egituraren aldetik monumentaltasun urrikoak izaki, hainbat elementuz osatutako konplexuak ziren: kaltzinazio-labeak, erredukzio-labeak eta bestelako instalazio osagarriak izaten zituzten, eta mendi-magaletan askotariko posizioa hartzen zuten, oro har, iturburuetatik gertu, ibai-ertzean edo hainbat ibai elkartzen ziren tokian. Bizkaian erromatarren garaitik etenik gabe dokumentatuta dauden arren, X. mendetik XIII.era artekoa izan zen

faserik modernoena izango da, eta instalazio hori hainbat posiziotan jarriko zuten Añorga errekan, ingurunearen topografia eta morfologia aldatu ahala. Egitura horren dokumentazioari buruz gehiago jakin nahi izanez gero: ALBERDI LONBIDE, Xabier, PÉREZ CENTENO, J. M., Estructura lítica en la playa de Ondarreta, *Arkeoikuska* 03 (2004), 149. or.; PÉREZ CENTENO, J. M., ALBERDI LONBIDE, X., Nasa de Ondarreta, *Arkeoikuska*, 2005 (2006), 469-470 or.

⁶⁸ Euskal Herriko Meatzaritzaren Museoko Arkeologia Taldeak egindako banaketa-mapa, egileek egindako landa-prospekzioan oinarrituta eta beste lantalde batzuen lanak berrikusi ostean (besteak beste, ikus FRANCO, J., ETXEZARRAGA, I., ALBERDI, X., Los orígenes de la tecnología del hierro, *op. cit.*).

jardueraren aro gorena Euskal Herri kantauriarrean⁶⁹. Industriaurreko horrelako ehunka instalazio aurkitu dira Euskal Herriaren kostaldean eta, beraz, pentsa dezakegu Erdi Aroko metalurgia-jardueraren lehen goraldi hura produkzio-prozesuan energia hidraulikoa sartu aurretik gertatu zela.

Oiartzunen eta Hernanin ere aurkitu izan dira horrelako instalazioen ale batzuk; aipatzeko modukoak dira Astigarragaren eta Hernaniren arteko egungo mugan, Urumeako Zilegi Mendien eremuko Epele errekan, aurkitutako zepadiak. Aztertu gabe daude oraindik, baina uste izatekoa da instalazio horietako produkzioa ez zela barne-merkatua asetzera soilik bideratuko. Mendiko burdinola edo haizeolen adibidetzat har ditzakegu Aia behealdean, Amaserreka eta Manterolako erreken ertzean identifikatu direnak; XIII. mendearen amaieran ibaietatik eta itsasoz esportatzen zen burdina erreduzitzen zuten instalazioen aurrekariak direla esan daiteke⁷⁰.

Beste produkzio-jarduera batzuei dagokienez, arrantzako eta merkataritzako jardueren goraldiaren aurrean, ondoriozta daiteke ontzigintzako industria garrantzitsua behar izango zutela. Aldi berean, jarduera horrek eragina izango zuen basoen ustiaketan. Dena den, oraingoz eta aztertzen ari garen kronologiari dagokionez, ezin dugu ezer zehaztu eta, beraz, espekulazioen alorrean gabiltza oraindik.

VI. ONDORIOAK

Esan dugunez, aurkeztutako panorama hori interpretazio-ahalegina egitearen ondorio da, betiere orain eskura ditugun ebidentzietan oinarrituta. Arkeologiak agerian utzi du kontakizun historikoa berritu egin behar dela eta ikerketa-ildo berriei ekin behar zaiela. Nire ustez, etapa historiografiko berri baten atarian gaude, eta azterketa honetako planteamenduan abiapuntu berri bat eskaini baino ez dugu egin nahi izan, berehala gaindituko den abiapuntua, espero dut. Edonola ere, balio beza interpretazio-esparru berriak eratzeke lanerako hipotesi modura.

Eskura ditugun datuetan oinarrituta, kontakizuna eraiki ahal izan dugu, non protagonistak bi diren, lehen ez bezala: lehen, errentak eta baliabideak lor-

⁶⁹ FRANCO PÉREZ, J., ETXEZARRAGA ORTUONDO, I., ALBERDI LONBIDE, X., Los orígenes de la tecnología del hierro en el País Vasco: ferrerías de monte o haizeolak, *Kobie Paleoantropología*, 34 (2014), 267-282 or.; ALBERDI LONBIDE, X., ETXEZARRAGA ORTUONDO, I., Proyecto de investigación de las ferrerías de monte o haizeolak en Gipuzkoa y Álava. Avance de resultados, *Kobie (anejos seriea)*, 13 (2014), 181-192 or.

⁷⁰ DÍEZ DE SALAZAR, L. M., El comercio y la fiscalidad de Guipúzcoa a fines del s. XIII, *BRSBAP*, 36, 1-4, (1980), 239-277 or.

tzeko asmoz lurraldea eraldatu nahi zuten kanpoko eragileak ziren protagonista eta, orain, tokiko eragileekin partekatu behar dute protagonismo hori. Historiarik gabeko lurraldea omen zen, gizarte isolatua zuena eta gurpil amaigabe batean harrapatua zegoena kanpoko eraginak agertzen hasi ziren arte; baina orain badakigu hori ez zela horrela. Antzinate Berantiarraren eta Behe Erdi Aroaren artean garatu ziren tokiko dinamikak inguruko eskualdeetako dinamiken antzekoak izan zirela esan dezakegu. Bestalde, berezitasun geografikoen eta abiapuntuko egitura politiko, sozial eta ekonomikoaren arabera, Erdi Aroko eraldaketak desberdinak izan ziren toki batzuetan eta besteetan. Egiazta daitekeenez, nire ustez, barneko eta kanpoko interes eta eraginak hartu behar dira aintzat, kasu honetan, Donostiako forua idatzi zeneko testuinguruaren esparru historikoa berrekitzeko.

Hiribildu berriak sortzeko prozesua Erdi Aroko koroen edo kanpotik etorritako botere-taldeen estrategia ekonomiko eta politikoen barruan txertatu izan da, oro har, eta hausnartutako plangintza baten ondorioztat jo izan da. Oro har, irudi luke errege-kantzilertzak direla lurraldea eraldatu nahi zutenak, monarkia-aren premietara egokitzeak. Gorteen interesak gutxietsi gabe, testuan aurkeztu dugun panoraman, nire ustez, tokiko dinamikak lagungarri izan daitezke lurraldearen antolamendu politiko eta juridiko berriaren garapenari buruzko azalpena emateko. Nik esango nuke, zein bere testuinguru geografiko eta kronologikoan, Gipuzkoako hiribilduen sorrera arrazoi ugari eragindako tokiko eraldaketa baten ondorio izan zela, eta erregeak berretsitako legeria lortzearen bitartez areagotu, zuzendu edo bideratu nahi izan zutela eraldaketa hori.

Aurrera begira, oso interesgarria izango litzateke tokiko eragina izan zuten eta lurraldearen antolamenduan aldaketa eragin zuten faktoreak aztertzen jarraitzea. Zentzu horretan, hiri-arkeologiak informazio asko eta oso baliagarria eskain dezake, eta aurrekarien erretratu berria osatzen ez ezik, eredu juridiko, politiko eta ekonomiko berriak izan zuen emaitzaren –hiribilduen sarea– erretratua eraikitzen ere lagundu beharko luke. Ildo beretik, argi dago frogarkeologikoak ez direla behar adina aztertu; ebidentzia horiek kultura materialean izandako aldaketei buruzko informazio gehiago eskaini dezakete eta, berreskuratutako artefaktuen bitartez, merkataritza-harremanak hauteman daitezke. Donostiako kasuan, programatutako indusketak egin behar dira lehenbailehen, area zehatzak ikertzeko eta aurreko ataletan aurkeztu ditugun zalantzak argitu ahal izateko. Bereizitako bi burgu ote zeuden argitzea, eta populazioa harresiaren barruko parrokia bakoitzeko jurisdikzioetan jatorriaren arabera banatzen ote zen hipotesia ere bide horretatik argitu litezkeen auziak dira. Horretarako, Koruko Andra Mariaren eta San Bizente tenpluekin lotura zuten Erdi Aroko nekropoliei buruzko diziplina anitzeko azterketak egitea funtsezkoa izan daiteke, eta hipotesi hori berretsi edo baztertuko duen informazioa eskaini dezakete.

Zentzu horretan, urgentziazko esku-hartze arkeologiak, alegia, obrak egingo diren eta, oro har, substratu arkeologikoa suntsitzen duten espazioak dokumentatzeko premiari erantzuten dionak, datu interesgarriak eskaintzen ditu, baina, ausazkoa izaki, gaiaren egungo egoera gaunditzeko benetako aurrerapausoak egitea eragozten du. Zientziak aurrera egin ahala, iraganeko aztarna materialetan esku hartzeko modua birplanteatu beharko da. Ikerketa arkeologikorako plan estrategiko bat egitea tresna guztiz egokia izan daiteke, epe ertainera, hiriarren iragan urruna hobeto ezagutu eta, bereziki, 1180. urtearen inguruan hiribildu berri moduan sortu eta eratu zeneko testuinguruaren ezagutzan aurrerapenak egin ahal izateko.

VII. BIBLIOGRAFIA

- ACHÚCARRO LARRAÑAGA, Mercedes, La tierra de Guipúzcoa y sus «valles»: su incorporación al Reino de Castilla, *En la España Medieval*, 4 (1984), 13-45 or.
- ALBERDI LONBIDE, Xabier, Yacimiento de Mukitar, *Arkeoikuska*, 2011 (2012), 367-368 or.
- ALBERDI LONBIDE, Xabier, Yacimiento de Mukitar, *Arkeoikuska*, 2012 (2013), 303-305 or.
- ALBERDI LONBIDE, Xabier, Yacimiento de Mukitar, *Arkeoikuska*, 2013 (2014), 315-316 or.
- ALBERDI LONBIDE, Xabier, ARAGÓN RUANO, Álvaro, PÉREZ CENTENO, Jesús Manuel, Quince años de investigaciones histórico-arqueológicas en torno a Getaria, *Munibe* 57-2 (2005-2006), 435-451 or.
- ALBERDI LONBIDE, Xabier, PÉREZ CENTENO, Jesús Manuel, DEL BARRIO BAZAKO, Luis, Yacimiento de Mukitar y prospecciones en los alrededores, *Arkeoikuska*, 2010 (2011), 427-428 or.
- ALBERDI LONBIDE, Xabier, PÉREZ CENTENO, Jesús Manuel, Estructura lúnea en la playa de Ondarreta, *Arkeoikuska*, 03 (2004), 149 or.
- ALBERDI LONBIDE, Xabier, ETXEZARRAGA ORTUONDO, Iosu, Proyecto de investigación de las ferrerías de monte o haizeolak en Gipuzkoa y Álava. Avance de resultados, *Kobie (serie anejos)* 13 (2014), 181-192 or.
- ARAGÓN RUANO, Álvaro, *La ganadería guipuzcoana en el Antiguo Régimen*. Bilbo: Euskal Herriko Unibertsitatea, 2009.
- Relaciones ganaderas entre Navarra y Guipúzcoa durante la Baja Edad Media y el comienzo de la Edad Moderna, *En la España Medieval*, 38 (2015) 13-35 or.

AYERBE, Miren, FERNÁNDEZ, César, Intervención arqueológica en la casa nº 3 de la calle Embeltrán de Donostia-San Sebastián, *Zainak*, 19 (2000), 215-226 or.

-*Memoria de control arqueológico de las obras de rehabilitación de la Parte Vieja de Donostia – San Sebastián (Gipuzkoa). Capítulo 2, Calles Narrica, San Vicente y San Juan*, 1992, Argitaratu gabeko txostena, Gipuzkoako Foru Aldundiaren Kultura Saileko Arkeologia Artxiboan sartua.

AYERBE IRIBAR, Rosa, Los llamados Montes Francos del Urumea. Un ejemplo de desintegración de los comunales supramunicipales guipuzcoanos (s.XIV -XVII), *BEHSS*, 47 (2014), 15-64 or.

AZKARATE GARAI-OLAUN, Agustín, SOLAUN BUSTINZA, José Luis, La cerámica altomedieval en el País Vasco (siglos V-X d.C.): producciones, modelos productivos y patrones de consumo. VIGIL-ESCALERA GUIRADO, Alfonso, QUIRÓS CASTILLO, Juan Antonio (zuz.), *La cerámica de la Alta Edad Media en el cuadrante noroeste de la Península Ibérica (siglos V-X). Sistemas de producción, mecanismos de distribución y patrones de consumo*, Euskal Herriko Unibertsitatea, 2016, pp.193-228.

BARRADO BARQUILLA, José, *Las dominicas de San Sebastián el Antiguo. Cuatrocientos cincuenta años de historia en Donostia (siglos XVI-XX)*, Salamanca: San Esteban editorial, 2001.

BARRENA OSORO, Elena, *La formación histórica de Gipuzkoa*. Donostia: Deustuko Unibertsitatea, 1989.

BUCES CABELLO, Javier, Plaza Lezoaundi, *Arkeoikuska*, 10 (2011), 375-376 or.

CEBERIO RODRÍGUEZ, Manu, Primeros testimonios de época antigua en el tramo final del valle del Oria: el yacimiento de Irigain (Usurbil, Gipuzkoa), *Munibe (Antropologia-Arkeologia)* 61 (2010), 243-259 or.

CHILDS, Wendy, Commercial relations between the Basque Provinces and England in the Later Middle Ages, c.1200-c.1500, *Itsas Memoria*, 4 (2003), 55-64 or.

DÍEZ DE SALAZAR, Luis Miguel, El comercio y la fiscalidad de Guipúzcoa a fines del s.XIII, *BRSBAP*, 36, 1-4 (1980), 239-277 or.

ESTEBAN DELGADO, Milagros, La vía marítima en época antigua, agente de transformación en las tierras costeras entre Oiasso y el Divae, *Itsas Memoria*, 4 (2003), 13-40 or.

-Presencia romana en San Sebastián. UNSAIN AZPIROZ, José María (ed.), *San Sebastián, ciudad Marítima*, San Sebastián: Museo Naval, 2008, 153-161 or.

- Arbiun. Taller metalúrgico en el enclave romano de la gran bahía de Getaria, *Kobie (serie anejos)*, 13 (2014), 93-110 or.
- ESTEBAN DELGADO, Milagros, IZQUIERDO MARCULETA, María Teresa, MARTÍNEZ SALCEDO, Ana, PÉREZ CENTENO, Jesús Manuel, La difusión de la terra sigillata hispánica tardía (TSHT) y otras cerámicas finas en el Cantábrico oriental, *Ex Officina Hispana*, 1 (2012), 139-160 or.
- ESTEBAN DELGADO, Milagros, IZQUIERDO MARCULETA, María Teresa, MARTÍNEZ SALCEDO, Ana, La cerámica de época romana en el País Vasco atlántico: Redes comerciales y consumo, *Ex Officina Hispana*, 2, T.I. (2014), 193-210 or.
- ETXEZARRAGA ORTUONDO, Iosu, Parroquia, hábitat y comunidad en Guipúzcoa. Una propuesta para el estudio de sus relaciones entre los siglos XIII y XV, *Domitia*, 12, 89-112 or.
- San Pedro de Iromendi, *Arkeoikuska 2013* (2014), 285-289 or.
- San Pedro de Iromendi, *Arkeoikuska 2015* (2016), 306-311 or.
- ETXEZARRAGA ORTUONDO, Iosu, ARAGÓN RUANO, Álvaro, Entre la explotación pastoril y la forestal. La evolución en el uso y explotación de los seles en el País Vasco. GRAU SOLOGESTOA, I., QUIRÓS CASTILLO, J.A., *Arqueología de la Edad Moderna en el País Vasco y su entorno*. Oxford: Archeopress Publishing LTD, 123-139 or.
- IBÁÑEZ ETXEBERRIA, Alex (ed.), *Santa María la Real de Zarautz (País Vasco). Continuidad y discontinuidad en la ocupación de la costa vasca entre los siglos V a.C. y XIV d.C.*, Munibe Gehigarria 27, Donostia: Aranzadi Zientzia Elkarte, 2009.
- IZQUIERDO MARCULETA, María Teresa, El poblamiento de la Edad del Hierro en el entorno de Santiagomendi (Astigarraga, Gipuzkoa), *Kobie (serie Anejos)* 6 zk. (1.º go bol.) (2004), 297-304 or.
- FERNÁNDEZ CONDE, Francisco Javier, *La religiosidad medieval en España. Alta Edad Media (siglos VII-X)*, Gijón: Ediciones Trea (2.º edizioa), 2008.
- FRANCO PÉREZ, Javier, ETXEZARRAGA ORTUONDO, Iosu, ALBERDI LONBIDE, Xabier, Los orígenes de la tecnología del hierro en el País Vasco: ferrerías de monte o haizeolak, *Kobie Paleoantropología*, 34 (2014), 267-282 or.
- GARCÍA DE CORTÁZAR, José Ángel, La sociedad guipuzcoana antes del fuero de San Sebastián. *Congreso: El Fuero de san Sebastián y su época, San Sebastián: Sociedad de Estudios Vascos* lanean, 1982, 89-111 or.
- Álava, Guipúzcoa y Vizcaya en los siglos XIII a XV: de los valles a las provincias, *R.I.E.V.*, 45 (2000), 197-234 or.

- Una villa mercantil: 1180-1516. ARTOLA, Miguel (ed.), *Historia de Donostia-San Sebastián* lanean, Hondarribi: ed. Nerea, 2001.
- GARCÍA CAMINO, Iñaki, *Arqueología y poblamiento en Bizkaia (siglos VI-XIII). La configuración de la sociedad feudal*, Bilbo, Bizkaiko Foru Aldundia, 2002.
- GEREÑU URZELAI, Marian, Las excavaciones arqueológicas de Santa Teresa y La Brecha. UNSAIN AZPIROZ, José María (ed.), *San Sebastián, ciudad Marítima* lanean, Donostia: Itsas Museoa, 2008, 163-173 or.
- IBÁÑEZ ETXEBERRIA, Alex, MORAZA BAREA, Alfredo, Evolución cronotipológica de las inhumaciones medievales en el Cantábrico Oriental: el caso de Santa María la Real de Zarautz (Gipuzkoa), *Munibe Antropologia-Arkeologia*, 57 (2005), 419-434 or.
- IRIJOA CORTÉS, Iago, *Pasaia: orígenes (siglos XIV-XVI)*, Pasaia: Pasaiko Udala, 2009.
- JIMENO JURÍO, José María, Iglesias y euskera en Donostia: siglo XVI, *Vasconia*, 25 (1998), 217-242 or.
- LARREA, Juan José, VIADER, Roland, Aprisions et presuras au début du IXe siècle: pour une étude des formes d'appropriation du territoire dans la Tarraconaise du haut Moyen Âge. En *De la Tarraconaise à la Marche supérieure d'Al-Andalus, IVe-XIe siècle. Les habitats ruraux. Méridiennes. Études médiévales ibériques*, Toulouse, CNRS-Université de Toulouse-Le Mirail, 2006, 167-210 or.
- LIZARRALDE ELBERDIN, Koldo, AGUIRRE SORONDO, Antxon, *Ermitas de Gipuzkoa*, Ataun: Barandiaran Fundazioa, 2000.
- MARTÍNEZ DÍEZ, Gonzalo, GONZÁLEZ DÍEZ, Emiliano, MARTÍNEZ LLORENTE, Félix Javier, *Colección de documentos medievales de las villas guipuzcoanas (1200-1369)*, Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia, 1991.
- MORAZA, Alfredo, SARASOLA Nerea, *Arkeologia 0.5. Arqueología medieval en Gipuzkoa*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia, 2011.
- MUJICA ALUSTIZA, Jose Antonio, MORAZA BAREA, Alfredo, Establecimientos de hábitat al aire libre. Los fondos de cabaña de morfología tumular: características, proceso de formación y cronología, *Veleia*, 22 (2005), 77-110 or.
- ORELLA UNZUE, José Luis, La gasconización medieval occidental del Reino de Navarra, *Lurralde*, 33 (2010), 177-208 or.
- PARISSE, M., Le recadrement du clergé séculier. MAYEUR, Jean Marie, PIETRI, L., VAUCHEZ, André, VENARD, Marc (zuz.), *Histoire du Christianisme des origines à nos jours. Tome V: Apogée de la Papauté et expansion de la Chrétienté (1054-1274)*, Paris: Desclée, 1993, 241-276 or.

- PÉREZ CENTENO, Jesús Manuel, ALBERDI LONBIDE, Xabier, Nasa de Ondarreta, *Arkeoikuska*, 2005 (2006), 469-470 or.
- PÉREZ CENTENO, Jesús Manuel, ESTEBAN DELGADO, Milagros, ALBERDI LONBIDE, Xabier, San Martín de Tours (Askizu), *Arkeoikuska* 07 (2008), 352-353 or.
- QUIRÓS CASTILLO, Juan Antonio, Las iglesias altomedievales en el País Vasco. Del monumento al paisaje, *Studia Historica, Historia Medieval*, 29 (2011) 175-205 or.
- RUIZ, T., *Visigodos y Omeyas. El territorio*. Mérida: Instituto de Arqueología de Mérida-CSIC, 2012, 79-95 or.
- SÁEZ GARCÍA, Juan Antonio, *Viejas Piedras. Fortificaciones guipuzcoanas*, Donostia: Michelena artes gráficas, 2000.
- SARASOLA ETXEGOIEN, Nerea, El poblamiento medieval de Gipuzkoa. Revisión crítica del registro arqueológico, *Munibe Antopologia-Arkeologia*, 61 (2010), 339-393 or.
- TXILLARDEGI, *Antigua 1900*, Donostia: Instituto Dr. Camino, 1993.
- URTEAGA, Mertxe, ARCE, Javier, *Arkeologia 0.4, Arqueología romana en Gipuzkoa*, Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia, 2011.
- VIGIL-ESCALERA GUIRADO, Alfonso, QUIRÓS CASTILLO, Juan Antonio, Arqueología de los paisajes rurales altomedievales en noroeste peninsular. CABALLERO Y ZOREDA, L, MATEOS CRUZ, P., CORDERO, ZAPIRAIN KARRIKA, David, MORA AFÁN, Juan Carlos, Altza, de los cubilares al concejo, *Artiga* 1 (1997).